

Է. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՄԵՆՔ ՀԱՂԹԱՆԱԿԵԼ ԵՆՔ ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

Սկսած քրիստոնեության ծագման և վերածնության դարերից, համայն մարդկության լուսավոր գագաթները իրենց վարդապետությունների հիմքում միշտ դրել են մարդասիրությունը, բարին, գեղեցկությունը, խաղաղությունը: «Աստուծո արքայությունը ուտելիք և ըմպելիք չէ, այլ արդարություն և խաղաղություն և խնդություն Սուրբ Հոգով», ասված է Նոր Կտակարանում:

Խաղաղ ու ստեղծարար աշխատանքը մարդկային երջանկության անկյունաքարն է: Խաղաղ ապրելու և երկնելու, արարելու համար մարդը պիտի սեփական անկյուն, հանգրվան ունենա: Այդ հանգրվանը Մայր հողն է, Հայրենիքը, որտեղ ծնվել է և ծել է մարդ արարածը: Ի՞նչ է Հայրենիքը: Այդ հարցին հանձարեղ Լև Տոլստոյն այսպիսի պատասխան է տվել, «Հայրենիքը դա ամբողջ ժողովուրդն է, որը տվյալ տարածքում իրականացնում է իր պատմական առաջընթացը: Դա ժողովրդի անցյալն է, նրա լեզուն, նրա բնավորությունը, դա պատմության մեջ նրա կողմից կատարվող հեղափոխությունների, նրա պատմական թռիչքների, հանգույցների նպատակն է»:

Առանց Հայրենիքի մարդը, ինչպես ձուկը՝ առանց ջրի: Նախախնամությամբ սահմանված է և հանձարների կողմից բազում անգամ հաստատված, որ միայն լույսն ու գիտությունը, միայն բարի, խաղաղ հարաբերությունները տարբեր ժողովուրդների և ազգերի միջև իրական հնարավորություններ են

ստեղծում նրանց բարգավաճման և վերապաց առաջընթացի համար: Ու չնայած այդ բոլորին, այնուամենայնիվ չարությունը, եսը, շահամոլությունը, փառասիրությունը, ստորությունը զուգակցում են մարդկային կյանքի ընթացքին, որոնց պոռթկման բարձրագույն դրսևորումը, պինված ընդհարումներն են, պատերազմները: Պատերազմել են նախնադարյան տոհմերն իրար դեմ, ստրուկները ստրուկների դեմ, գյուղացիները ֆեոդալների դեմ և ֆեոդալական պետությունները միմյանց դեմ: Նոր քանակ և նոր որակ ստացան պատերազմները նոր ժամանակաշրջանում: Պատերազմներին միշտ ուղեկցել են մարդկային անհամար զոհեր և նյութական արժեքների վիթխարի կորուստներ: Բնորոշ է, որ սկսած 17-րդ դարից՝ պատերազմներում զոհերի թիվը հարաճուն կերպով ավելացել է: 1600—1699 թթ. տեղի ունեցած պատերազմներում զոհվածների թիվը կազմել է 3,3 միլիոն մարդ, 1700—1800 թթ. 5,3 միլիոն, 1810—1815 թթ. (Նապոլեոնյան պատերազմներ),—3,6 միլիոն, 1815—1914 թթ. 2,2 միլ., 1914—1918 թթ. 10 միլիոն, 1919—1938 թթ. 1,3 միլ. և 1939—1945 թթ. 50 միլիոն: Այսպիսով ոչ ստույգ տվյալներով 1700—1945 թթ. տեղի ունեցած պատերազմներում միայն մարտի դաշտում զոհվածների թիվը կազմում է մոտ 72,5 միլիոն մարդ:

Բնորոշ է նաև այն, որ որպես օրենք ապատերազմների ժամանակ կողմերը ձգտում են, որքան հնարավոր է պատերազմի մեջ ավել-

լի համայնապարփակ ներգրավել մարդկային մտքի, տքնության և բանականության արդյունք հանդիսացող գիտության բոլոր նվաճումները: Հաճագործող և ուրիշ ժողովուրդներին նվաճելու, ճնշելու տենդով մոլեգնած իշխողները հաճախակի են դիմում պենքի ուժի՝ ուրիշներին ճնշելու և տիրելու համար. նման դեպքերում անպայմանորեն վտանգի ենթարկված ժողովուրդները ոտքի են կանգնում՝ պաշտպանելու իրենց հողը,

լուս, Հոլանդիայում, Հարավ Արաբիայում և այլուր:

Սովետական Միությունը կանգնեց մեծ փորձության առաջ: Վտանգը ուժեղ էր, լի ամենապարհուրեղի հետևանքներով: Թշնամին ուներ գերազանցություն իր կապմակերպվածությամբ և տեխնիկական հագեցվածությամբ:

Սովետական կառավարությունը թե կենտրոնում և թե տեղերում իր երկրի մարդկային

«Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյունը մարտի մեկնելիս

իրենց տունը և հարապատների կյանքն ու պատիվը:

Հայ ժողովրդին բնավ խորթ չեն նման արդարացի պատերազմներն իր բազում թշնամիների դեմ:

1941 թ. երկարատև ու բազմակողմանիորեն պատրաստվելուց հետո ֆաշիստական Գերմանիան և իր դաշնակիցները անակնկալ հարձակում նախաձեռնեցին Սովետական Միության դեմ՝ նպատակ ունենալով տիրել մեր երկրին, ջլատել նրա կազմը, բնաջնջել և ստրկացնել բնակչությանը: Նրանք արդեն որոշել էին այն վարչական բաժանումները, որոնք պետք է իրականացնեին պենքի ուժով և գաղութացնեին: Մինչ այդ Հիտլերն իր դաժան միջնադարյան բռնապետությունն էր հաստատել Զեխուպովակիայում, Լեհաստանում, Ֆրանսիայում, Նորվեգիայում, Բելգիա-

ու Նյութական բոլոր հնարավորությունները ի գործ դրեց հանուն երկրի պաշտպանության:

Ամենից առաջ բոլոր քաղաքացիներին հարկավոր էր ներշնչել այն միտքը, որ նրանք արագորեն պետք է վերափոխեն իրենց հայացքները, մտածելակերպը, ապրելակերպը, հրաժարվեն խաղաղ տարիներին հատուկ մտայնություններից և իրենց ողջ գործելակերպում ելնեն պատերազմական իրադարձությունից, Հայրենիքի պաշտպանության շահերից:

Ամբողջ Սովետական ժողովուրդը Հայրենական մեծ պատերազմ հայտարարեց ֆաշիստական Գերմանիային: Սրբազան պատերազմ էր դա, քանզի մեր ժողովուրդն այդ պոհողություններն անում էր հանուն իր սուրբ օջախի՝ իր կնոջ, իր երեխաների, իր

ծնողների ու հարապատերի կյանքն ու պատիվը պաշտպանելու համար:

Եվ այսպես, 1941 թվականի հունիսի 22-ից մինչև 1945 թ. մայիսի 9-ը, մոտ 1417 օր, զինվոր ու ցերեկ, ցամաքում, ծովում, ծովի տակ, օդում երբեք չդադարեց հրացաններից, ավտոմատ զենքերից, հրանոթներից, տանկերից, օդանավներից արձակվող գնդակների, արկերի, ռումբերի հեղեղը: Քանի-քանի գյուղեր, քաղաքներ, դպրոցներ, վեհաշուք թանգարան-

ներով, որոնք կապված են պատերազմի սկզբնական շրջանի մեր անհաջողությունների ու նահանջների հետ: Ծանր, դժնդակ մի շրջան էր այդ, երբ երկրի Եվրոպական շրջանները, Մերձբալթյան երկրամասերը, Ուկրաինան, Բելոռուսիան, Հյուսիսային Կովկասը, Ռուսական մի շարք մարզեր, ընդհուպ մինչև Վոլգայի ափերն ու Կովկասյան լեռները, մնացին ֆաշիստական հորդանների կրունկի տակ: Բայց Հայրենական մեծ պա-

Սովետական զինվորները «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարայան առաջ

ներ (այդ թվում Լենինգրադի պատմական ոսկեգոծ պալատներ) հիվանդանոցներ, կամուրջներ, ճարտարապետական հազվագյուտ կառույցներ, անսման գրադարաններ խողմացրիվ արվեցին, քանի-քանի միլիոն տղամարդիկ դեռևս ծաղկուն տարիքում հրաժեշտ տվեցին կյանքին, քանի-քանի միլիոն մայրեր ցայսօր արցունք են թափում կորցրած զավակների համար, որոնց մի մասը անգամ չգիտի նրանց շիրիմների տեղը:

Ամբողջ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում բոլոր երկրների տված զոհերի թիվը հասնում է 50 միլիոնի, իսկ Սովետական Միությունը՝ 20 միլիոն: Այս թվերը շատ բան են ասում:

Հայրենական մեծ պատերազմի պատմությունը շատ բազմակողմանի է ու բարդ: Այն լի է ողբերգական, ծայրահեղ դժվարին պա-

տերազմի պատմությունը լի է նաև մեծ հաղթանակների հետ կապված բերկրալից պահերով, երբ Սովետական զինված ուժերը հուժկու հարվածներ հասցնելով թշնամուն, դուրս էին քշում նրան, ոչ միայն մեր Հայրենի երկրի սահմաններից, այլ նաև Եվրոպական շատ երկրներից: Այդ պատերազմի պատմությունը լի է համաշխարհային պատմական մեծ նշանակություն ունեցող փառահեղ դրվագներով: Ընդունված է, որ պատմության մեջ տեղի ունեցած պատերազմների պատմությունը հիշելու ժամանակ այն կապվում է վճռական նշանակություն ունեցող որևէ ճակատամարտի հետ: Հայրենական մեծ պատերազմում մենք սովորաբար հիշատակում ենք, որ թշնամու առաջին լուրջ պարտությունը հասցրել են Մոսկվայի մատույցներում 1941 թ. դեկտեմբերին և 1942 թ.

հունվարին: Անշուշտ մինչև այդ մեծ ճակատամարտը, արյունահեղ գործողություններ էին ծավալվել Լենինգրադի, Բրեստի, Կիևի, Օդեսայի, Սմոլենսկի պաշտպանության համար, բայց Մոսկվայի տակ գերմանացիների պարտությունն այնքան շոշափելի էր, որ մեկընդմիջտ հոդս ցնդեց Գերմանական զենքի անհաղթելիության առասպելը: Մոսկվայի մատույցներում մղված մեծ ճակատամարտին հաջորդեցին հռչակավոր Ստալինգրադյան (1942 թ. աշնանը—1943 թ. սկզբներին), Օրլո-Կուրսկի (1943 թ. ամռանը), Հյուսիսային Կովկասի, Ուկրաինայի, Բելոռուսիայի, Ղրիմի ապատագրումը (1943—1944 թթ.), պատերազմական գործողությունների փոխադրումը մեր սահմաններից դուրս (1944—1945 թթ.): Հայրենիքը ապատագրելուց հետո, Սովետական Միության զորքերը անհապաղ ձեռնամուխ եղան իրենց ապատագրական առաքելության իրականացմանը: Սովետական Միության հաղթական ու քաջարի բանակները մարտերով հասան Եվրոպական բազմաթիվ երկրների մայրաքաղաքները՝ Հելսինգֆորս, Բարձավա, Բուխարեստ, Սոֆիա, Բեյզդադ, Բեռլին, Վիեննա, Պրագա, Բրատիսլավա և վերջապես հաղթանակի դրոշ ծածանեցին Բեռլինում, Ռայխստագի շենքի վրա:

Աշխարհում շատերն էին հավանում կարծելու, որ Հիտլերին կհաջողվի հաղթել Սովետական Միությանը, և այն, ինչ տեղի ունեցավ, շատերը հրաշք համարեցին: Հրաշքն իրոք հրաշք էր, եթե մի պահ ռազմաճակատի գծին նայենք, 1942 թ. նոյեմբերին, երբ թշնամին Վոլգայի ափերին էր ու Մոսկովում, և նայենք նույն քարտեզին, 1945 թ. ապրիլին, երբ Կարմիր բանակը մարտեր էր մղում Բեռլինի փողոցներում: Բայց այստեղ հրաշք չկար:

Նախախնամությամբ որոշված էր, որ չարը, հետադեմը, բիրտը, բռնապետությունը, ուրիշներին տառապանքներ պատճառողները դատապարտված են կործանման: Ապրումն ունի իր հակապոլուսը: Ֆաշիզմի հավակնությունները՝ կեղեքել մեր երկրի ժողովուրդներին, ոտքի հանեց ողջ սովետական մարդկանց, մասսայական հերոսություն ձևակառուում և թիկունքում, անձնապոհություն, անհողողող կամք, վառ հայրենասիրություն, ահա ինչը հրաշքի վերածեց մեր արդար գործը: Միանգամից հորիզոնի վրա հայտնվեցին տաղանդավոր պորաավարների մի ողջ սերունդ, Ժուկով, Վասիլևսկի, Կոնև, Բաղրամյան, Իսակով, Բաբաջանյան, Ռոկոսսովսկի, Տոլբուխին, Մալինովսկի և շատ ուրիշներ, որոնք իրենց խելքով, կամքով, հմտություններով կառավարում էին տասնյակ միլիոններից կազմված մեր զորքերի գործողությունները:

Բայց մենք հակված ենք հաղթանակն ապահովող նախապայմանների շարքում առաջնակարգ նշանակություն տալ մեր երկրում ապրող բոլոր ժողովուրդների միասնությանը, եղբայրությանը, բարեկամությանը, որոնց հիմնական ուժն անշուշտ ռուս մեծ ու հերոսական ազգն էր:

Սովետական ժողովուրդների մեծ ընտանիքում պատերազմի տարիներին մի առանձին ուժգնությամբ փայլեց հայ ժողովրդի հոգեկան և ֆիզիկական կարողությունը, նրա տաղանդը, հնարագիտությունը և սուրբ պարտքի պագումը Հայրենիքի հանդեպ:

Ու երբ այդպես ենք ասում, մենք սոսկ հայտնաբերություն չենք անում, այլ հիմնվում ենք անառարկելի փաստերի ու իրական գործերի վրա:

Սովետական Հայաստանում և Սովետական Միության մյուս հանրապետություններում ու քաղաքներում ապրող զենքի ընդունակ բոլոր հայերը ի վե՛ն ելան: Եթե դրանց բոլորին ի մի համախմբենք, ապա դա մի մեծ բանակ կլինե՛ր, որն իր քանակով կգերազանցեր Նապոլեոն Բոնապարտի 1812 թ. այն բանակին, որով նա անցել է Նեման գետը, Ռուսաստանի վրա հարձակվելու համար: Հատկանշական է, որ հայերը Սովետական զինված ուժերի համակարգում իրենց դրսևորում էին ռազմական այնքան բարդ կյանքի բոլոր ոլորտներում: Մեր ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ երկրի պաշտպանության հետ կապված բոլոր օղակներում հայ մարդն իր պատվավոր տեղն է գրավել: Շարքային, քաջ հետևակային, հեծյալ, տանկի վրա, հրետանավոր, կապավոր, ռադիոկապավոր, օդաչու, ծովային, պինվորական ճարտարապետ, պինվորական բժիշկ, զենքի բոլոր տեսակի վարպետներ, քաջ պարտիզաններ և այլն և այլն: Սակայն գլխավորը թերևս այդ չէր: Գլխավորն այն էր, որ ջնդրիկ իրենց գրագիտության և անձնական քաջության, ջնդրիկ, ինչպես ընդունված է ասել, կազմակերպչական կարողությունների, հապարավոր հայ պինվորականներ Սովետական զինված ուժերում նշանակվեցին ստորաբաժանումների, պորամասերի, պորամիավորումների հրամանատարներ և այլ ղեկավար աշխատողներ: Կան մի քանի տասնյակ հայ գնդապետներ և գեներալներ, որոնք ղեկավարել են հարյուր հազարավոր մարտիկների և նրանց մարտի տարեր: Հայ պինվորականները դրսևորել են իրենց նաև բարձրագույն օդակներում, և դրանց շարքում առաջին հերթին պետք է հիշատակել ծովակալ, աշխարհահռչակ գիտնական Հովհաննես Իսակովին, մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանին, պրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ Հ. Բաբաջանյա-

նին, օղային լորթերի մարջալ խանութայան-
ցին, ականավոր հրետանավոր Պարսեղյա-
նին, Վեքիյանին: Հռչակավոր ֆիլիոլոգ, ա-
կադեմիկոս Լևոն Օրբելին հազել էր բժշկա-
կան ծառայության գեներալ-գնդապետի հա-
մապցեստ և հոգում իր վիրավոր պինվորների
բուժման գործի կազմակերպումը: Տաղան-
դավոր ինժեներ Յոյանը ղեկավարում էր ա-
մենաժամանակակից և ամենահզոր Հրետա-
նային գործարանի աշխատանքները: Հոյա-
կապ կոնստրուկտոր Արտեմ Միկոյանը նոր-
նոր օդանավեր էր ստեղծում բանակի հա-
մար: Անաստաս Միկոյանը գտնվում էր պե-
տության և բանակի ղեկավարման ամենա-
վերին օղակում. նա պետական պաշտպա-
նության կոմիտեի անդամ էր և ղեկավարում
էր ամբողջ բանակի մատակարարման գոր-
ծը: Հովհաննես Թևոյանը՝ մի արտակարգ
ընդունակ մասնագետ, ղեկավարում էր երկ-
րի սև մետաղամշակման նախապատրաստու-
թյունը և այլ կարևոր բնագավառներ:

Մենք միայն մի փոքր մասն ենք թվար-
կում, ցույց տալու և հպարտանալու, որ հա-
յերը պատերազմի սոսկ մասնակիցներ չեն
եղել, այլ ակտիվ, ստեղծագործող, գյուտա-
րար, նաև ղեկավար մասնակիցներ:

Սակայն մենք դեռ չենք հասնում ամենաբնո-
րոշող և կարևորագույն գործոններից, ուշա-
դրության խիստ արժանի երևույթներից մե-
կը, որով բնորոշվում է հայ ժողովրդի՝ հաղ-
թանակում ունեցած ներդրումը:

Հայ մտավորականները լավ գիտեն, որ
1826—1828 թթ. ռուս-պարսկական պատե-
րազմի ժամանակ հերոս հոգևորական Ներ-
սես Աշտարակեցուն հաջողվել էր մեծ դժվա-
րությամբ մի քանի մարտական ջոկատներ
ստեղծել հայ կամավորներից, որոնք գեներա-
լալ Պասկևիչի բանակում քաջաբար կռվել
են պարսիկների դեմ, մասնակցել Երևանի
բերդի գրավմանը: Նրանցից ոմանք արժա-
նացել են մարտական պարգևների: Այդ կա-
մավորները մի տեսակ մարմնավորում էին
հայ և ռուս ժողովուրդների մարտական հա-
մագործակցությունը: 1877—1878 թթ. ռուս-
տաճկական պատերազմին, հայորդի տա-
ղանդավոր պորավար Լոռիս-Մելիքովի բա-
նակում ևս կային հայ կամավորներ, որոնք
ռուս քաջարի պինվորների հետ կողք-կողքի
մարտնչում էին թուրքական հրոսակախըմ-
բերի դեմ: 1914—1917 թթ. ռուսական Կով-
կասյան բանակի մարտակարգերում քաջա-
բար կռվում էին հայկական կամավորական
պորամասերը, որոնցից մեկի գլուխ կանգնած
էր ազգային հերոս Անդրանիկը:

1918—1920 թթ. թուրքերի արշավանքնե-
րին հակահարված տալու համար ստեղծվել
էին Հայկական դիվիզիաներ (2-ը), ապա
հայկական կորպուս, գեներալ Նապարեկյա-

նի հրամանատարությամբ: Հայտնի են այդ
կորպուսի մաքառումները Երվնկայից մինչև
Ալեքսանդրապոլ թուրքերի դեմ մղած կռիվ-
ներում: Առանձնապես հպարտությամբ են
հիշվում Հայկական պորամասերի քաջագոր-
ծությունները Սարգարապատի, Բաշ Ապա-
րանի և Ղարաքիլիսայի ձակառամարտերում,
որտեղ աչքի ընկան պորավարներ Անդրանի-
կի և Փիրումյանի գնդերը: Այս փաստերը
ցույց են տալիս, որ հայ ժողովուրդն ընդու-
նակ է և ի վիճակի ինքնուրույն պորամիա-
վորումներ ստեղծելու:

Հայ ժողովրդի այդ մարտական ավանդու-
թյունները մի առանձին փայլով դրսևորվե-
ցին Հայրենական մեծ պատերազմի տարի-
ներին: Մեր պատմության մեջ առաջին ան-
գամ միանգամից Սովետական Հայաստանի
տարածքի վրա կազմակերպվեցին հինգ
հայկական դիվիզիաներ, որոնցից յուրա-
քանչյուրի անձնակազմը հասնում էր մոտ
15000 մարդու: Դա մեծ պատիվ է, որ հայ
ժողովուրդը իր պավակներից կազմեց 5 դի-
վիզիա (ամեն մի դիվիզիայում չորս գունդ և
7 առանձին պորամասեր), որտեղ ամբողջ
սպայակազմը հայեր էին (միայն հայկական դի-
վիզիաներում մոտ 7000 հայ սպաներ և ռազ-
մական մասնագետներ կային), իսկ դա շատ
մեծ բան էր: Բայց գլխավորը թերևս դիվի-
զիաների ստեղծումը և ուսուցման կազմա-
կերպումը չէր, այլ այն, որ այդ բոլոր դիվի-
զիաները փայլուն կերպով արդարացրել են
իրենց գոյությունը մարտի դաշտում: Դրիմի
թերակղզում ֆաշիստական հորդանների դեմ
մարտնչեց Հայկական 320-րդ դիվիզիան՝
քաջ գնդապետ Սիմոն Չաքյանի հրամանա-
տարությամբ: Չաքյանը հերոսի մահով ըն-
կավ մարտի դաշտում: Նրա աճյունը հանգ-
չում է Երևանում: Սև ծովի ափերի պաշտ-
պանմանը հերոսաբար մասնակցել են Հայ-
կական 408-րդ դիվիզիայի գնդերը: Գոռ մար-
տերի դաշտերում իրեն մի առանձին փառ-
քով պսակեց Հայկական 76-րդ դիվիզիան,
որի պատվավոր կոչումներն ու պարգևները
վկայում են այդ մասին: Էլ ավելի փառահեղ
են եղել Հայկական 409-րդ և 89-րդ դիվի-
զիաների մարտական ուղիները: 409-րդ հայ-
կական դիվիզիան կազմավորվել է Ստեփա-
նավանում և Լենինականում: Նրա պորամա-
սերը սկզբում պաշտպանում էին Սովետա-
կան Միության պետական սահմանները, ա-
պա մարտնչել են գերմանաֆաշիստական
պորթերի դեմ Հյուսիսային Կովկասում (ծայ-
րից ծայր), ամբողջ Ուկրաինայում, նրա ա-
րևելյան սահմաններից մինչև արևմտյան
սահմանները, ապա Մոլդավիայում, Ռումի-
նիայում, Հունգարիայում, Ավստրիայում և
Չեխոսլովակիայում: Դիվիզիան արժանացավ
Կիրովոգրադյան և Բրատիսլավյան պատվա-

վոր կոչումների, Բոգդան Խմելնիցկու շքանշանի, նրա բոլոր գեղերը ևս ստացան պատվավոր կոչումներ, հապարավոր մարտիկներ պարգևատրվեցին Կառավարական բարձր պարգևներով: Եվ մի՞թե մեծ պատիվ չէ, որ հայկական դիվիզիան թշնամու դեմ մաքառել է Եվրոպական հինգ պետությունների մայրաքաղաքներում:

Բոլորին հայտնի է, թե որպիսի փառքով է իրեն պսակել Հայկական 89-րդ դիվիզիան, որը մարտնչել է Հյուսիսային Կովկասում, Ղրիմում, Լեհաստանում և մասնակցել է Բեռլինի գրոհներին: Այդ դիվիզիային շնորհվել է «Թամանյան» պատվավոր կոչում և երեք շքանշաններ: Հապարավոր սպաներ և վիճակորներ արժանացել են կառավարական բարձր պարգևների:

Ստացվում է, որ չնայած վեճքի տակ կանչված հայ մարդկանց ճնշող մեծամասնությունը ծառայում էր երկրի վիճված ուժերի բոլոր պորաններում, հայ ժողովուրդը կարողացել է ստեղծել նաև շատ հայկական, ազգային պորաններ, որոնք Սովետական բանակի հարյուրավոր դիվիզիաների շարքերում պայքարել են ընդհանուր թշնամու դեմ: Սա հայ ժողովրդի խոշոր և շատ ջոշափելի ներդրումներից մեկն է մեծ Հայրենականում:

Այն մասին, թե հայ ժողովրդի վավակները ի՞նչ քաջագործություններ են կատարել ռազմի դաշտերում, բավական է հիշեցնել, որ ավելի քան 70000 հայ մարտիկներ իրենց անձնական սխրանքների համար պարգևատրվել են շքանշաններով և մեդալներով, իսկ 103 հոգի արժանացել են բարձրագույն պարգևի՝ Սովետական Միության հերոսի կոչման: Չորքերի ղեկավարման բարդ գործում ցուցաբերած կարողությունների համար պատերազմի տարիներին և նրանից հետո ավելի քան 100 հայ վիճակորականներ արժանացել են գեներալի կոչման:

Հատկանշական է, որ պատերազմից հետո խաղաղ տարիներին մարջալ Բադրամյանը եղել է ոչ միայն պաշտպանության մինիստրի տեղակալ, այլ նաև երկրի ամենաբարձր ռազմական հաստատության՝ Գերագույն շտաբի ակադեմիայի ղեկավարը, մի պաշտոն, որ սովորաբար վստահվում է երկրում մեծ հեղինակություն վայելող, տեսականորեն և գործնականորեն շատ լավ պատրաստված ղեկավարի: Զրահատանկային սորքերի ակադեմիայի պետը երկար տարիներ եղել է մարջալ Բաբաջանյանը: Այդ երկու ակադեմիաներում էլ իրենց ուսուցումն անձնում են լավագույն սպաներն ու գեներալները: Մինչև ատերազմը մի որոշ ժամանակ Սովետական Միության ռազմածովային ակադեմիայի պետը եղել է Հովհան-

նես Իսակովը: Ստացվում է, որ ռազմական բարձրագույն ուսումնական երեք կարևորագույն հաստատությունների ղեկավարման գործում մեծ վաստակ ունեն հայ պորավարները:

Մենք չենք խոսի հայ գրողների և բոլոր մտավորականների ակտիվ մասնակցության մասին պատերազմին: Գրողների մեծ մասը հազել էր վիճակորական համազգեստ և ինչպես ռուս և մյուս ժողովուրդների գրողները, հայ գրողները ևս եղել են ռազմաճակատներում և իրենց ստեղծագործություններով, խոսքով, գործով մարտի են կոչել մարտիկներին: Ավ. Իսահակյան, Հով. Շիրազ, Ստ. Չորյան, Ն. Չարյան, Հրաչյա Քոչար, Վ. Անանյան, Հմ. Սիրապ, Գ. Բորյան, Հր. Հովհաննիսյան, Ս. Խանկապետյան և շատ ու շատ հայ գրողներ իրենց ստեղծագործություններով գովերգել են մեր ժողովրդի անցյալի ու ներկայի մարտական լավագույն ավանդույթները և ոգևորել հայ մարտիկներին իրենց սուրբ գործում:

Մի պարմանալի նախաձեռնություն, ստեղծագործական միտք և աշխատանքային սղխրագործություն ցուցաբերեցին թիկունքում մնացած հայ աշխատավորները, կանայք, ծերերը, երեխաները: Հայաստանը ռազմաճակատ էր ուղարկում տաք հագուստներ, գուլպաներ, ձեռնոցներ, սպիտակեղեն, գլխարկներ, գոտիներ, տասնյակ հազարավոր կապոցներ սննդամթերք, չոր միրգ:

Կարճ ժամանակամիջոցում Երևանի գործարաններում ստեղծվեցին այնպիսի բաժիններ, որոնք ռազմաճակատին խիստ անհրաժեշտ իրեր և տեխնիկական սարքեր էին մատակարարում:

Իրենք, սովետական մարդիկ, ինչպես ամենուրեք, Ռուսաստանում, նույնպես և Հայաստանում շատ ժամանակ վարելով զորականքներով լի կյանք, ամեն ինչ առաջին հերթին ուղարկում էին ռազմաճակատ, քաջ գիտակցելով, որ այնտեղ, գոռ մարտերի դաշտերում որոշվում է Հայրենիքի բախտը:

Երբ կարդում ես պատերազմի տարիների փաստաթղթեր, որոնցում նկարագրված են հայ կնոջ, պատանու աշխատանքային հերոսությունները, մի պահ չես հավատում, թե որտեղից սնունդ առան ալյոքան կամք, անձնապոհություն, վեհ զգացումներ:

Մենք այստեղ չենք կարող չնշել այն պատմական լուրջ իրողությունը, որը կապված է սփյուռքի հայության մասնակցության հետ ֆաշիզմի դեմ մղվող պայքարում:

Պատերազմի տարիներին Սովետական Միության դաշնակիցներ ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի բանակներում հազարավոր հայ վիճակորներ քաջաբար կռվել են ֆաշիստական Գերմանիայի և նրա դաշնակիցներ

Իտալիայի ու Ճապոնիայի դեմ: Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Հոլանդիայում, Բալկանյան երկրներում, Հարավ Սլովակիայում և այլ երկրներում ծավալված ընդհատակյա դիմադրական շարժումներում համարյա ամենուրեք կարելի է հանդիպել բազմաթիվ հայ անուններին:

Հարյուրավոր հայ գերիներ ֆաշիստական մահու ճամբարներից իրական մահն աչքերի առջև ունենալով փախել և միացել են յուրաքանչյուրին՝ շարունակելու պայքարը ֆաշիզմի դեմ:

Մի առանձին ուղադրության է արժանի Սուրբ Էջմիածնի նախաձեռնությունը պատերազմի տարիներին: Հայ Եկեղեցին և նրա առաջավոր հոգևորականները Ամենայն Հայոց Հայրապետության ազգընտիր տեղակալ Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքյանի գլխավորությամբ ցույց տվեցին, որ նրանք իրենց ժողովրդի հետ են և նրա ծանր պահերին միշտ նեցուկ են նրան:

Ճիշտ է նկատում Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը, որ «Հանուն Հայրենական պատերազմի Հաղթանակի սփյուռքի հայությունը ևս մի մարդու նման կանգնած մնաց: Մայր Հայրենիքի իր եղբայրների կողքին ու իր պարտքը կատարեց, խորհրդային ռազմական ուժերին նվիրաբերելով «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյուները»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը իր քարոզներում, թե այստեղ, թե արտասահմանում բազմիցս այն իմաստուն միտքն է արտահայտել, որ խաղաղության և Հայրենիքի անդորրի պաշտպանությունը վեր է ամեն տեսակի այլ վարդապետություններից, որ Աստծու կողմից դատապարտված է այն քայլը, որ հանուն նեղ, սահմանափակ շրջանակների եսասիրական թույնով ներծծված մարդկանց շահերի մարդկությունը նետվի մեծագույն աղետի հորձանուտը:

Հայերն ամենուրեք էին, որտեղ նրանց կարիքը զգացվում էր ֆաշիզմի դեմ պայքարելու համար:

1945 թ. Մայիսի 9-ին Բեռլինում, Սովետական կառավարության անունից փառաբանված զորավար մարշալ Գեորգի Շուկովը պարտված Գերմանիայի ներկայացուցիչներ-

րին թելադրեց անվերապահ կապիտուլյացիայի պայմանները: Գերմանիան պարտված էր իր պատճառած ահավոր հանցագործությունների և մարդկությանը պատճառած անլուր տառապանքների, կրկանքների համար: Ողջ աշխարհի ժողովուրդները ցնծության մեջ էին: Արդարությունը հաղթեց չարությունը: Հաղթանակեց մարդկային բանականությունը:

Չանցած մի քանի ամիս մեր դաշնակիցների համագործակցությամբ խստորեն պատռվեց նաև ռազմատենչ Ճապոնիան:

Համաշխարհային պատմության մեջ տեղի ունեցան վիթխարի քաղաքական և հոգևոր փոփոխություններ: Աշխարհում նոր պետություններ ստեղծվեցին, ճնշված շատ ժողովուրդներ անկախություն, ապստոյություն ձեռք բերեցին:

Սովետական հյոր պետությունը, նրա բոլոր ժողովուրդները օրինական հպարտությամբ են հիշում, որ այդ պատմական վիթխարի նշանակություն ունեցող հաղթանակը առաջին հերթին ձեռք է բերվել իրենց աշխատանքով, տքնությամբ, քրտինքով, արյունով, միլիոնավոր զոհերի գնով:

Հայ ժողովուրդը ևս օրինական հպարտությամբ է համակված, որ ինքը կողքից դիտողի դերում չի եղել, այլ համապարփակ ձեվով իր հոգևոր և նյութական ներդրումն է կատարել Մեծ Հաղթանակի կերտման պատվավոր գործում:

40 տարի անց, մեր մոլորակի հորիզոններում կրկին չարագուշակ ամպեր են կուտակվում: Կարծես թե հրապարակի վրա Ադոլֆ Հիտլերի ստվերներ են նշմարվում, կարծես թե արյան համար ծարավի նոր հրեշների ձայներ են լսվում: Բանականությունից զուրկ անհատներ երապում են մարդկային մտքի նոր նվաճումները՝ ջերմամիջուկային ուժը օգտագործել չար նպատակների համար: Սակայն պետք է հուսալ և հավատալ, որ համայն աշխարհի բոլոր լուսավոր մարդիկ գերմարդկային ջանքերով, անկախ նրանց ազգային ու դասային պատկանելությունից, ի մի կհամախմբվեն հանուն սրբազան գաղափարի իրականացման, հանուն խաղաղության պահպանման: